

Un fascism românesc

Traian SANDU (născut pe 9 ianuarie 1967 la București, plecat din România în 1977) este agregat și doctor habilitat în istorie contemporană, fost student la École normale supérieure din Saint-Cloud, Franța. Actualmente, profesor agregat în Studii europene la Universitatea Paris 3 – Sorbonne Nouvelle. Este autor al unei teze consacrate relațiilor internaționale (*Le Système de sécurité français en Europe centre-orientale, l'exemple roumain (1919 à 1933)*, Ed. L'Harmattan, 1999) și al unei teze de habilitare pentru a conduce cercetări (*Un fascisme roumain. Histoire de la Garde de fer*, Ed. Perrin, 2014). A făcut parte din comisia de publicare a Documentelor diplomatice franceze pentru anii '20 pe lângă Quai d'Orsay. Totodată, este autorul unei *Istorii a României* (*Histoire de la Roumanie*), Ed. Perrin, 2008, tradusă în bulgară (2010). În 2023, la Ed. Perrin, a apărut *Ceaușescu. Dictatorul ambiguu*, ediția română a apărut la Editura Cartier în 2025.

Simona MODREANU s-a născut la Iași, în 1962, și a absolvit Facultatea de Filologie (Secția franceză-engleză) a Universității „Alexandru Ioan Cuza”. Din 1990, predă la Facultatea de Litere a aceleiași universități, unde conduce actualmente Departamentul de limba și literatura franceză. În 1997, a susținut la Universitatea Paris VII teza de doctorat *Cioran ou l'ironie comme stratégie du refus... de Dieu*. În 1999-2001, a fost directoarea Centrului Cultural Român din Paris, iar între anii 2008 și 2014 a fost directoarea Editurii Junimea. Cărți publicate: *Eugène Ionesco ou l'agonie de la signifiante* (2002), *Le Dieu paradoxal de Cioran* (2003), *Cioran* (2004), *Lecturi nomade* (2006), *Lecturi sedentare* (2010), *Lecturi infidele* (2014), *Lecturi fluide* (2018). Traduceri: Thierry Magnin, *Între știință și religie* (2007); Paul Morand, *Jurnal inutil*, vol. II (2009); Basarab Nicolescu, *Ce este realitatea?* (2009); Jean-Jacques Nattiez, *Proust muzician* (2011); Hervé Bel, *Noaptea lui Vojd* (2013); Marius Daniel Popescu, *Culorile rândunicii* (2014); Johann Chapoutot, *Nazismul și Antichitatea* (2016); Helene Cardona, *Visul sufletelor mele animale* (2016).

Traian Sandu

UN FASCISM ROMÂNESC

ISTORIA
GĂRZII DE FIER

Traducere din franceză de

Simona MODREANU

CARTIER

i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel.: fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: vanzari@cartier.md

cartier.ro

cartier.md

*Cărțile CARTIER pot fi procurate online pe cartier.ro & cartier.md
și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.*

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks și pe cartier.ro & cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău.

Tel./fax: 022 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău.

Tel./fax: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Distribuție în România prin *Librăriile Humanitas*.

Comenzi online: libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723 684 194

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lectori: Em. Galaicu-Păun, Victor Pânzaru

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoeditare: Valeria Idjilov, Marina Darii

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons offices

Traian Sandu

UN FASCISME ROUMAIN. HISTOIRE DE LA GARDE DE FER

Perrin, un département d'Édi8, 2014

Traian Sandu

UN FASCISM ROMÂNESC. ISTORIA GĂRZII DE FIER

Ediția a III-a, mai 2026

© 2014 by Traian Sandu. All rights reserved.

© 2026, 2020, 2019, Editura Cartier, pentru prezenta versiune românească. Toate drepturile rezervate. Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Aprobat de Comisia de selecție pentru editarea cărții naționale
și editat cu contribuția Ministerului Culturii al Republicii Moldova

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Sandu, Traian.

Un fascism românesc. Istoria Gărzii de Fier/Traian Sandu; traducere din franceză de Simona Modreanu; coperta: Vitalie Coroban. – Ed. a 3-a. – [Chișinău]: Cartier, 2026 (Bons Offices). – 479, [1] p. – (Cartier istoric/colecție coordonată de Virgil Păslariuc, ISBN 978-9975-79-902-7).

Tit. orig.: Un fascisme roumain. Histoire de la Garde de Fer. – Bibliogr.: p. 459-472. –

Ind. de nume: p. 473-479. – Cu contribuția Ministerului Culturii al Republicii Moldova. – [800] ex. ISBN 978-9975-86-934-8.

94(498)"1919/1944"+329.17(498)"1927/1941"

S 20

Copiilor mei, Chloé și Colin

Cuprins

<i>Prefață</i>	10
<i>Lista abrevierilor</i>	12
<i>Introducere. Legionarismul: fascism arhaic sau revoluție palingenezică modernă?</i>	13

Partea I

IMPOSIBILA GĂZDUIRE A DINAMICII FASCISTE ÎN ORGANIZAȚIILE TRADIȚIONALE (1919-1927)

1. Codreanu, un mediocru transfigurat de nostalgia belicoasă: cum se fabrică un conducător charismatic	35
<i>„Orizontul de așteptare” al societății în 1919 și un răspuns al tinerei generații</i>	35
<i>Numeroasele organizații care se revendicau de la fascism înaintea creării LANC (1919-1923)</i>	40
<i>Greva studențească antisemită din 1922 și crearea LANC (martie 1923)</i>	44
2. Autonomizarea progresivă a aripii tinere în cadrul LANC (1923-1927) ...	49
<i>Charisma prin violență a cuplului Moța-Codreanu: atentatele din 1923-1924</i>	49
<i>Victoria charismatică a lui Codreanu: achitarea în procesul asasinării prefectului Manciu</i>	55
<i>Desprinderea până la ruptura de LANC (primăvara 1925 – iunie 1927)</i>	58

Partea a II-a

LEGIUNEA ARHANGHELULUI MIHAIL, DE LA SECTĂ LA MIȘCAREA FASCISTĂ (1927-1933)

3. Flacăra fără combustibil sau Legiunea structurată înainte de criza din 1929	65
<i>Efortul doctrinal și organizațional inițial</i>	65
<i>A fi violent pentru a se face cunoscut: sfârșitul lui 1927-1928</i>	67

4. Legiunea după noiembrie 1928: coborârea în arena politică și masificarea	71
<i>Criza politică din noiembrie 1928 și începuturile jocului politic al Legiunii</i>	71
<i>Criza multiformă de la sfârșitul lui 1929 și începuturile masificării; crearea Gărzii de Fier</i>	72
<i>De la o interdicție la alta: primele succese electorale, atitudinea după victoria lui Hitler (ianuarie 1931 – decembrie 1933)...</i>	78
<i>Campania electorală și o nouă dizolvare a partidului</i>	91

Partea a III-a

PARTIDUL MASIFICAT ÎN JOCUL POLITIC: CĂTRE PRELUAREA PUTERII? (1934-1938)

5. Un proces încărcat de promisiuni și pericole (1934)	97
<i>Asasinarea lui Duca și victoria juridică (decembrie 1933 – aprilie 1934)</i>	97
<i>Efectul procesului: prețul sprijinului regal și sciziunea lui Mihai Stelescu (mai – septembrie 1934)</i>	105
6. Legiunea sub presiunea regelui și a lui Hitler de a colabora cu dreapta autoritară (1935 – aprilie 1936)	108
<i>Reconstrucția fațadei politice și deschiderea circumspectă spre Germania (decembrie 1934 – martie 1935)</i>	109
<i>1935: rezistența Legiunii la presiunea regală și germană de regrupare a drepte</i>	112
<i>Către ruptura de rege: Primii pași spre Maniu și radicalizarea anticamarilă (noiembrie 1935 – aprilie 1936)</i>	118
7. Partidul antisistem și jocul îndoielnic al drepte democratice (aprilie 1936 – decembrie 1937)	124
<i>Începutul rupturii cu regele: violențe politice și opțiuni pro-Axă (aprilie 1936 – ianuarie 1937)</i>	125
<i>Refuzul colaborării cu regele și războiul deschis (ianuarie 1937 – februarie 1938)</i>	138
<i>Propaganda cu ocazia înmormântării lui Moța și Marin</i>	138
<i>Începutul războiului deschis dintre Carol al II-lea și Codreanu</i>	142
<i>Campania electorală și succesul din decembrie 1937</i>	155
8. Începutul lui 1938, un epilog provizoriu: eliminarea Legiunii, o victorie à la Pyrrhus pentru monarhia autoritară	163

Partea a IV-a

RENAȘTEREA PĂSĂRII PHOENIX: DE LA PROCESUL LUI CODREANU LA ACCEDEREA LA PUTERE (APRILIE 1938 – SEPTEMBRIE 1940)

9. Eliminarea fascistului de către dictator: de la proces la asasinarea lui Codreanu (aprilie – noiembrie 1938)	178
<i>Proces fraudat, represiunea elitei și reflux militant (aprilie – noiembrie 1938)</i>	178
<i>Asasinarea lui Codreanu (29 noiembrie 1938)</i>	187
10. Așteptându-i pe nemți? Strategii de legitimare a șefilor supraviețuitori (decembrie 1938 – septembrie 1940)	192
<i>Legitimarea prin Codreanu: o luptă neîncheiată (noiembrie 1938 – septembrie 1939)</i>	193
<i>Legitimarea prin organizație: Victoria lui Horia Sima pe teren (septembrie 1939 – primăvara 1940)</i>	200
<i>Legitimarea prin Germania: numărul de iluzionist al lui Sima după înfrângerea Franței (iunie – septembrie 1940)</i>	204

Partea a V-a

IMPACTUL LEGIUNII ASUPRA SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI: IDEI, ORGANIZARE, PRELUAREA PUTERII

11. O charismă fondată pe îndocrinarea ideologică	219
<i>Codreanu, „un element mediocru” transfigurat de context: cum se fabrică un șef charismatic</i>	219
<i>Zelatorii: respingeri ideologice și proiect politic</i>	224
<i>Ideile politice ale lui Codreanu: Legiunea ca Școală</i>	262
12. Complexul organizațional al legionarismului	279
<i>Căpitanul și conducătorii legionari</i>	279
<i>Mediația între ideologie și masele politizate: Cuibul ca nouă Biserică</i>	285
13. Preluarea puterii: rezultat socio-politic al activității legionare	320
<i>Masificarea mișcării</i>	320
<i>Metoda: revoluție, alegeri, socializare politică</i>	322
<i>Sociogeografie militantă și electorală: calculul „rentabilității militante” legionare</i>	328

Partea a VI-a

LEGIUNEA LA PUTERE? STATUL NAȚIONAL-LEGIONAR SAU IMPOSIBILA DIARHIE SIMA-ANTONESCU (SEPTEMBRIE 1940 – IANUARIE 1941)

14. Improbabila cămașă verde a generalului Antonescu: instalarea Statului național-legionar	361
15. Imposibila colaborare, în ciuda sperietorii evreiești și a arbitrajului german	369
16. „Rebeliunea legionară”: eliminarea brutală a fasciștilor de către Antonescu, cu aprobarea lui Hitler	393

Partea a VII-a

SUPĂRĂTOAREA MOȘTENIRE LEGIONARĂ ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI ȘI DUPĂ RĂZBOI: COLABORAREA GERMANĂ, ANTISEMITISMUL GENOCIDAR ȘI ANCRAJUL NAȚIONAL-POPULIST

17. Legionarii reprimați în România, refugiați în Germania: scoși pe tușă sau ținuți în rezervă?	401
18. Regimul Antonescu, sau autoritarismul antisemit dizolvat în înfrângerea germană.....	409
1941-1943: naționalistul autoritar îmbătat de ideologia fascistă	410
1943-1944: militarul și trezirea din hipnoză	424
19. Legionarismul de după Legiune, sau veșnica întoarcere a populismului palingenezic	432
Recrutarea legionarilor de către CIA	432
Instrumentarea legionarilor în timpul perioadei național-comuniste și occidentalofile a lui Ceaușescu.....	434
Concluzie. Aportul arhivelor sau teoriile confirmate?	438
Anexe	449
Surse și bibliografte	457
Indice de nume	473
Mulțumiri	480

Prefață

Lucrarea lui Traian Sandu trebuie citită și recită. Citită, spre a afla mai multe. Pentru a trata istoria fascismului românesc și a conducerii sale sub comanda lui Corneliu Codreanu, autorul s-a cufundat în cercetarea unor arhive disponibile de curând: reținem, între alte surse (Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fondul Casei Regale), fondurile Direcției Generale a Poliției, corespondențele cu Inspectoratele Regionale ale Jandarmeriei, care au un aport esențial: evaluări precise de teren, până la nivelul satelor, evaluări cu atât mai interesante cu cât această Românie a satelor este plurală, un plural geografic și cultural ivit din formarea României Mari, în 1919. Traian Sandu formulează însă și un regret: arhivele Legiunii au cunoscut mai multe faze de distrugere, din partea conducătorilor ei.

A afla mai multe, pentru că dincolo de studiul amănunțit al teritoriilor țintă ale Mișcării legionare, Traian Sandu stăpânește cu senină dezinvoltură contribuțiile reflecțiilor franceze, italiene, române și anglo-saxone asupra naturii și avatarurilor fascismului european. Traian Sandu se alătură lui Roger Griffin în chestiunea definiției unui „minimum fascist”: el înscrie epopeea românească a istoriei legionare într-un câmp comparativ – și sondează un caz specific și sincron totodată al mobilizărilor extremei drepte fasciste europene.

De-a lungul paginilor cad rând pe rând explicațiile convenționale care, aici, nu funcționează defel sau, cel puțin, nu sunt suficiente: fascismul ca revanșă a umilințelor din 1919 pentru învinșii din 1914-1918. Or, România este unul din marii câștigători ai congresului de la Versailles! Fascismul ca mobilizare a păturilor sociale medii, dezamăgite de parlamentarismul liberal. Or, România este o țară rurală, cu 80% țărani, dintre care 40% analfabeți... Cât despre

experiența liberală parlamentară a istoriei românești dinainte de 1919, ea este mai mult decât limitată pentru o țară cu regim cenzitar care exclude masele din jocul politic! Studenții pro-legionari români sunt, cel mai adesea, de origine țărănească.

Abordarea lui Traian Sandu este pasionantă: cum s-a putut construi, în jurul unei ideologii naționale, ortodoxe, salvatoare, o mișcare ce cunoaște o evoluție semnificativă între 1929 și 1932? Rolul mentorilor, al intelectualilor, universitarilor, teologilor, filosofilor apropiați de Legiune a fost studiat după 1990, manifestările și practicile antisemitismului au fost analizate, dar rămânea de înțeles ce anume i-a determinat pe țărani să încline spre Legiune. Penetrarea mediilor muncitorești va urma la mijlocul anilor 1930. Autorul subliniază un aspect care îl incită pe cititor la meditație: rolul ritualului, uniformelor, decorațiilor, drapelelor, cântecelor, marșurilor. Tot atâtea instrumente de adunare. Or, comuniștii vor relua, cu alte cântece, alte drapele, alte sloganuri, aceste metode de adunare, vor impune un ritual care să ofere siguranță. Care să încânte.

Traian Sandu ne face să vedem o punere în mișcare, pornind de la militantisme dispersate geografic, o vrajă a renașterii, dincolo de un extremism naționalist. Nu se poate spune că obiectivul urmărit, izbăvirea, ar fi clar definit, sau că proiectul politic ar fi bine delimitat, dar desprinderea de realitatea contemporană mediocră este trăită cu ferveare. El insistă asupra caracterului religios al acestei dinamici, noi am adăuga un element războinic, un fel de nevoie difuză de război. Da, România aparține taberei învingătorilor în 1918, dar experiența luptelor din 1916-1917 a fost una de înfrângere, de repliere, de dezoanare. Codreanu și acoliții săi triumfători ofereau strălucirea și gloria, trecând prin violență și purificare eliminatoare... niciodată încheiată. Fascinat de acest text de o bogăție multiplă, între filosofie politică, istorie și antropologie, cititorul va îndrăzni o întrebare, o solicitare: și dacă Traian Sandu, după ce a pus în scenă Mișcarea legionară, ne-ar face să vedem și să înțelegem farmecele și violențele militanților comuniști puse în slujba cuceririi puterii, între 1944 și 1948?

Catherine DURANDIN,
Profesor la INALCO

Lista abrevierilor

ANIC	– Arhiva Națională Istorică Centrală
CNSAS	– Consiliul Național pentru Studiul Arhivelor Securității
DGP	– Direcția Generală de Poliție
FCER	– Federația Comunităților Evreiești din România
IGJ	– Inspectoratul General al Jandarmeriei
IRP	– Inspectoratul Regional de Poliție
LANC	– Liga Apărării Naționale Creștine
OETR	– Oficiul de Educație a Tineretului Român
PNC	– Partidul Național Creștin
PNL	– Partidul Național Liberal
PNȚ	– Partidul Național Țărănesc
TpȚ	– (Partidul) „Totul pentru Țară”
UNSCR	– Uniunea Națională a Studenților Creștini din România

Introducere

Legionarismul: fascism arhaic sau revoluție palingenezică modernă?

Culoarea verde a vegetației de primăvară, respectul afișat pentru ruralitate, religie, monarhie și familie, un conducător cu fizic de june prim, cu destin romantic – asasinat la treizeci și opt de ani de un rege gelos pe aura sa în rândul tinerilor însetați de justiție socială –, iată ingredientele unei povești bucolice, balcanice și exotice care ar avea prea puține în comun cu norma fascistă vest-europeană. Și totuși, în-regimentarea exclusivă a oricărei influențe alta decât doctrina conducătorului, promisiunea unei nații înnoite prin purificarea antisemită, anticomunistă și antiliberală, mobilizarea care antrenează violențe și asasinate politice la cel mai înalt nivel, revolta împotriva autorităților publice și private – aceleași familie, stat monarhic și biserică pretins respectate –, goana după locurile de muncă și recrutarea militantă urbane, ba chiar rasismul biologic și imperialismul internațional, precum și alegerea alianței cu puterile axei Roma-Berlin împotriva axei franco-sovietice povestesc o cu totul altă istorie. Sincronicitatea cu fascismele din restul Europei era, de altfel, explicit revendicată de *Căpitanul* Corneliu Zelea Codreanu, conducătorul autohton:

„Nu vreau să fac în acest capitol critica dictaturii, ci voiesc să arăt că mișcările din Europa: «Fascismul», «Național-Socialismul» și «Mișcarea Legionară» etc. nu sunt nici dictaturi, după cum nu sunt nici democrații. [...] Și apoi cu forța, cu silnicia, cu teroarea, poți să scoți voturi și chiar majorități; vei scoate plânsete, vei scoate suspine, dar nu s-a pomenit și nici nu se va pomeni să poți scoate entuziasm

și delir. Nici la nația cea mai imbecilă din lume. Mișcarea națională, neavând deci caracterul regimurilor dictatoriale, ne întrebăm: Ce este atunci? [...]Este democrație? Nu este nici democrație. Pentru că șeful nu este ales de mulțime. Democrația are la bază sistemul eligibilității. Aici nici un șef nu este ales prin vot. Șeful este *consimțit*.”¹

Între apel direct la *demos*, care își ancorează legitimitatea în popor, și acceptare imediată a autorității charismatice a șefului, natura fascismului este ambiguă și definiția sa supusă dezbaterilor. Legiunea Arhanghelului Mihail, creată în 1927 de un Corneliu Zelea Codreanu născut odată cu secolul, pe 13 septembrie 1899, este un caz major în acest sens. Sutele de mii de militanți mobilizați depășeau cu siguranță numărul celor 478.368 de alegători – aproape 16% din voturi, adică a treia formație politică – din decembrie 1937, având în vedere noii membri de sex feminin și mai ales elevii minori care nu aveau drept de vot. Ei se înregimentau în numele unei exigențe naționale și generaționale împotriva machismului politic patriarhal tradițional, satisfăcut de ceea ce se dobândise în urma Primului Război Mondial. Fascismul nu este, în fapt, nici rezultatul unei înfrângeri militare și naționale – cât se poate de reală în Germania sau Ungaria –, nici al impresiei de „victorie mutilată” a ultranaționalistilor italieni, chiar dacă exploatarea unor asemenea teme a contat. România Mare din 1918, care își dublase teritoriul și populația, s-a trezit brusc în fața provocării de a construi unitatea administrativă și economică a țării, de a făuri sentimentul de identitate națională care o însoțea, de a elabora sistemul reprezentativ al partidelor – în sfârșit deschis sufragiului universal masculin, cu toate șansele și riscurile pe care acesta le presupunea. Amploarea modernizării indispensabile trecea prin promovarea studiilor lungi și prin concurența în cadrul îndeletnicirilor orașenești în care evreii fuseseră încartiruiți de mai bine de un secol. Tineretul școlar și studenții au dobândit conștiința acută a misiunii de interes național cu care îi investea societatea și au decis să-și impună varianta lor de ideologie naționalistă și prezența lor socială și politică la vârful piramidei statului.

¹ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, Ed. „Totul pentru Țară”, București, Ed. „Bucovina” I. E. Torouțiu, vol. I, 1937, p. 311-312.

Definiție: o ideologie articulată

Astfel, ideologia Mișcării legionare pe care am putea-o desemna prin neologismul „legionarism” apare ca un fenomen global, o mișcare ce suscită „entuziasm și delir” în rândul tinerilor pentru un „conducător consimțit”, care deține noul adevăr asupra nației așa cum se prezintă ea după șocul Primului Război Mondial și care pretinde să o remodeleze în profunzime în numele acestei revelații naționale. Nu întâmplător, unul din ziarele care găzduiau scrierile legionarilor se numea *Buna Vestire*, Codreanu fiind în repetate rânduri prezentat ca noul Mesia. Înainte de a aborda profilul istoric al Mișcării legionare – nume care a câștigat, la concurență cu cealaltă denumire modernă, Garda de Fier, în fața arhaizantului apelativ Legiunea Arhanghelului Mihail –, să ne oprim o clipă asupra istoriografiei ei bogate și contradictorii.

Situația actuală

Printre fascismele central-europene, Mișcarea legionară română a dat naștere deja câtorva monografii, semnate atât de istorici cât și de specialiști în modelizare politică². Dar niciuna – înaintea lucrării de față – nu a împletit studiul arhivelor cu abordările teoretice cele mai recente ale fascismului.

² A se vedea, pentru definirea legionarismului ca mișcare fascistă română și pentru o actualizare bibliografică, articolul nostru: „Problema fascistă în Europa central-orientală: sfâșierea reciprocă a dreptelor”, introducere generală la volumul coordonat de Catherine Horel, Traian Sandu și Fritz Taubert, *La Périphérie du fascisme, spécification d'un modèle fasciste au sein de sociétés agraires; le cas de l'Europe centrale entre les deux guerres* (Periferia fascismului, specificitatea unui model fascist în sânul societăților agrare; cazul Europei centrale între cele două războaie), Paris, L'Harmattan, coll. Cahiers de la Nouvelle Europe, 2006. Pentru o versiune actualizată și adăugită a principalelor axe tematice, a se vedea articolul nostru on line, „Le fascisme roumain dans un contexte centre-européen: historiographie et problématiques” („Fascismul românesc într-un context central-european: istoriografie și problematici”), http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/55/07/32/PDF/DA_finitif-Fascisme_centre-europA_en_-_historiographie.pdf

Cea mai cuprinzătoare, care ne va ghida cercetarea, este aceea a așa-numitului *new consensus*³, susținută de Roger Griffin și ivită din reflecția neototalitaristă a anilor 1990. Ea definește fascismul ca pe o revoluție globală, ideologic articulată, mobilizând masele prin practici de religie politică și promițând o renaștere a nației. Noțiunea de religie politică, deja veche în dezbaterile asupra fascismului, a fost reluată și sistematizată de Emilio Gentile⁴ și constă în „privatizarea” religiei civile – instituită de statul revoluționar francez pentru a legitima și a pune în valoare noul regim – în mâinile conducătorilor charismatici din fruntea mișcărilor totalitare după Primul Război Mondial. Dacă conceptul de totalitarism⁵ este practic la fel de vechi ca fascismul, care se revendică de la el în ambiția sa de a asuma integralitatea individului și a societății pentru a le modela în forme noi, interpretările sale recente în lumina teoriilor citate anterior insistă asupra adeziunii voluntare, entuziaste și unanime. Ele depășesc astfel imaginea polemică moștenită de la Războiul Rece a unui totalitarism impus de un stat omnipotent și indiferent, pentru a se încărca cu o valoare populistă pozitivă, de schimb între putere și popor și de răspuns la aspirațiile acestuia.

Fascismul reprezintă deci cealaltă ramură a alternativei revoluționare consecutive șocului Primului Război Mondial. Dacă reacția stângii a constat, în versiunea sa radicală, în răsturnarea ordinii politice și sociale, radicalismul de dreapta a profitat de slăbirea acesteia în urma războiului și a crizei din 1929 pentru a o vida progresiv de legitimitate, insinuându-se în interiorul cadrelor sale pentru a o

³ Definiția cea mai completă și clară a acestei mișcări interpretative se află la Roger Griffin, „The Primacy of Culture: The Current Growth (or Manufacture) of Consensus within Fascist Studies”, *Journal of Contemporary History* 37, 2002, p. 21-43; realizările la care se referă autorul sunt publicațiile lui George Mosse, *La Révolution fasciste*, Paris, Seuil, 2003, 269 p.; Stanley G. Payne, *A History of Fascism: 1914-1945*, The Wisconsin University Press, Madison, 1995, 613 p.; Roger Eatwell, *Fascism*, Londra, Chatto & Windus, 1996 (ediție nouă: *Fascism. A History*, Pimlico, 2003, 402 p.) și Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, Londra, Pinter, 1991.

⁴ Emilio Gentile, *La Religion fasciste, la sacralisation de la politique dans l'Italie fasciste*, Paris, Perrin, 2002.

⁵ Pentru o abordare mai ușoară a textelor importante pe această temă, a se vedea Enzo Traverso, *Le Totalitarisme. Le XXe siècle en débat*, Paris, Seuil, 2001, 928 p.

fagocita. Forțe sociale în care toate categoriile erau reprezentate au investit conducători charismatici cu legitimitate politică pentru a deplasa realitatea puterii de la vechile elite către noile mișcări politice. Abordarea unei documentații arhivistice abundente în prezent⁶ se poate efectua datorită instrumentelor furnizate de reflecția politologică asupra fascismului, în sfârșit degajat de rătăcirile marxiste ortodoxe – fascismul ca adjuvant anticomunist și terorist al marelui capital – sau de minimalizările liberale – fascismul ca paranteză delirantă în istoria europeană.

Astfel, impozanta lucrare a lui Armin Heinen, *Die Legion «Erzengel Michael» in Rumänien: soziale Bewegung und politische Organisation, ein Beitrag zum Problem des internationalen Faschismus*, apărută în 1986⁷, nu putea să fi cunoscut arhivele românești, al căror acces fusese blocat de regimul Ceaușescu. Ea se sprijină încă pe un solid demers de relatare istorică, acordând însă un spațiu semnificativ ideilor mișcării și forțelor sociale. Studiile despre ideologia legionară, adesea sclipitoare, fie se concentrează pe unele personalități devenite celebre doar după căderea fascismului istoric⁸, fie tratează aspectele ideologice fără a urmări cu fermitate prelungirile acestora în materie de socializare politică⁹. Abordările politologilor, pline de promi-

⁶ Pentru cazul românesc dincolo de propriul nostru corpus descris în sursele de la sfârșitul volumului, a se vedea seria condusă de Ioan Scurtu și publicată la editura Institutului național pentru studiul totalitarismului: *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție*, vol. I, 1919-1927, 663 p.; începând cu al doilea volum, seria se intitulează: *Ideologie și formațiuni de dreapta în România*, vol. II, 25 iunie 1927 – 2 ianuarie 1931, 2000, 304 p.; vol. III, 5 ianuarie 1931 – 7 iunie 1934, 2002, 368 p.; vol. IV, 7 iulie 1934 – 30 martie 1938, 2003, 448 p.; vol. V, 30 martie 1938 – 6 septembrie 1940, 2006, 412 p.; vol. VI, 7 septembrie 1940 – 19 ianuarie 1941, 2007, 411 p.; vol. VII, 20 ianuarie 1941 – 3 februarie 1943, 2009, 452 p.

⁷ Munich, Oldenburg. Folosim traducerea românească: *Legiunea „Arhanghelul Mihai”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, București, Editura Humanitas, 1999, 546 p.

⁸ A se vedea, printre cele mai importante, Alexandra Laignel-Lavastine, *Cioran, Eliade, Ionesco. L'oubli du fascisme. Trois intellectuels roumains dans la tourmente du siècle*, PUF, 2002, 557 p.; Florin Țurcanu, *Eliade, le prisonnier de l'histoire*, Paris, La Découverte, 2003, 540 p.; Marta Petreu, *An Infamous Past: E.M. Cioran and the Rise of Fascism in Romania*, Londra, Ivan R. Dee Publisher, 320 p.

⁹ Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreapta românească*, București, Ed. Fundației Culturale Române, 1995, 470 p.; Alexandru Florian și Constantin Petculescu,

siuni și de un interes interdisciplinar fundamental pentru ieșirea din miopia unei istoriografii care se ține aproape de eveniment, nu au convins decât parțial. Strălucitul eseu al lui Antoine Roger¹⁰ nu face decât să schițeze un model de inserție a fascismului – care, de altfel, nu e numit ca atare – în ansamblul societății agrare pe cale de modernizare, abordarea sa rămânând în bună măsură tributară argumentelor socio-economice. Primele studii izbutite din punct de vedere conceptual și bine conduse metodologic, care se reclamă direct de la *new consensus*, le aparțin lui Constantin Iordachi și Mihai Chioveanu¹¹. E necesară însă o articulare a acestei abordări cu masa documentară pentru a oferi un profil istoric fundamentat teoretic.

Religie politică și/sau religie în politică

Religia politică fascistă și religia tradițională în politică se telescopează și derutează în aparență, în România, ca și în Ungaria sau Croația, unde fascismul revendică de asemenea o dimensiune

Ideea care ucide, dimensiunile ideologiei legionare, București, Ed. Noua Alternativă. A se vedea și dezbaterea suscitată de *Jurnal*-ul scriitorului evreu Mihai Sebastian – tradus la Stock, Nouveau Cabinet Cosmopolite, 1998, 568 p. –, martor al evoluției prolegionare a unora dintre prietenii săi, în *Sebastian sub vremi, singurătatea și vulnerabilitatea martorului*, Ed. Universal Dalsi, 1999, 484 p.

¹⁰ Antoine Roger, *Fascistes, communistes et paysans. Sociologie des mobilisations identitaires roumaines (1921-1989)*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 2002, 285 p.

¹¹ Constantin Iordachi, *Charisma, Politics and Violence: The Legion of the „Archangel Michael” in Interwar Romania*, Trondheim Studies on East European Cultures & Societies, decembrie 2004, 190 p.; Mihai Chioveanu, *Fețele fascismului. Politică, ideologie și scrisul istoric în secolul XX*, București, Ed. Universității București, 2005, 369 p. Mulți alți autori au furnizat eseuri mai scurte: a se vedea, de exemplu Valentin Săndulescu, „On the ideological characteristics of the Romanian Legionary Movement: a synthetic account”, în *Studia Universitatis Petru Maior*, Series Historia, 2005, p. 141-154, și Traian Sandu, „De la antisemitism la fascism în România; nașterea românului nou regenerat de revoluția de dreapta”, în *Analele Universității București*, Anul X, 2008, p. 32-46. Pentru ideologia legionară, a se vedea și Iordachi, „God's chosen warriors. Romantic Palingenesis, militarism and fascism in modern Romania”, în Iordachi, *Comparative Fascist Studies. New Perspectives*, Londra, Routledge, col. *Rewriting Histories*, 367 p., p. 316-357.

spirituală transcendentă¹². Cum legionarismul a apărut într-o societate agrară și tradițională, deci în întârziere față de modelele mai secularizate din Italia și Germania, spiritualitatea ortodoxă face parte integrantă din sinteza sa ideologică, mai mult decât celelalte religii transcendente la congenerii ei ateï – fascismul italian – sau păgâni – nazismul. Deplasarea sentimentului religios dinspre Sfânta Treime înspre Codreanu se efectuează mai ușor în practică – ca nou Mesia ce-l utilizează pe vechiul Mesia pentru a mobiliza masele –, dar mai greu în distincția între registrele de sfințenie: țărani cred în noul Mesia ca reprezentant al celui vechi, sau cred în el pentru el însuși, pentru propria sa valoare? Pe scurt, Codreanu trebuie totodată să instrumenteze religia transcendentă și să se debaraseze de ea, sau mai curând să-i vampirizeze aura – tot așa cum trebuie să venereze în mod deschis monarhia, lăsând să se creadă că nu-l combate decât pe nedemnul rege Carol al II-lea. Problematika carismei aplicată masificării politicii în țările agrare trece deci prin înlocuirea religiei politice cu religia în politică oficial afișată și nu prin analiza dihotomiei între ideologie religioasă și practici violente. Anumite studii au insistat astfel greșit asupra dimensiunii morbide până la păgânism a atracției legionarilor pentru moarte¹³, fără a face din aceasta un element al unei noi spiritualități politice radicale. Alții au asimilat cu perspicacitate Legiunea, mai ales la începuturile ei confidențiale, unui fenomen sectar¹⁴; dar interesul religiei politice rezidă tocmai în masificarea ei și nu în izolarea ei elitistă, în ciuda

¹² Codreanu, *Circulări și manifeste 1927-1938*, a 5-a ed., München, coll. Europa, 1981, 294 p., aici p. 105-106, dar și Codreanu, *Cânticica șefului de cuib*, Sibiu, 1937 (ed. originală iulie 1933), consultabilă pe site-ul neolegionar www.miscarea.net/carti2.htm, care reia discursul tânărului deputat Codreanu din 3 decembrie 1931 la mesajul regal: unui deputat care îi reproșează apologia pe care o face pedepsei cu moartea, șocantă din partea unui creștin militant, el îi răspunde că preferă moartea celui ce fură din banii publici pieririi patriei sale (punctul 85).

¹³ Cristian Sandache, *Istorie și biografie, Corneliu Zelea Codreanu*, București, Editura Mica Valahie, 2005, 412 p., p. 67. Lucrarea ține de altfel în bună măsură de hagiografie.

¹⁴ A se vedea, între altele, Eugen Weber: „Romania”, în Eugen Weber, *Varieties of Fascism*, New Jersey, Princeton, 1964; „Romania”, în Eugen Weber și Hans Rogger, *The European Right. A Historical Profile*, Berkeley și Los Angeles, University of California Press, 1966; „The Men of the Archangel”, în Walter Laqueur

frazeologiei „fericiților aleși” dezvoltată prin promotorii săi tocmai pentru a-i momi mai ușor pe toți ceilalți... Anumite pasaje ale conducătorilor legionari conduc explicit spre o asemenea interpretare a înlocuirii, la români, a ortodoxiei prin religia politică legionară¹⁵.

Revoluția într-o țară înapoiată: chinurile preluării puterii

Caracterul revoluționar al Gărzii de Fier reprezintă o analiză mai bine împărțită. Dincolo de declarațiile interesaților, confruntarea lor cu autoritățile a luat forme suficient de radicale și violente pentru a confirma voința lor de cucerire. Lăsând la o parte formele ei spectaculoase, ei nu puteau pretinde să răstoarne ordinea socială existentă dacă nu ar fi posedat două atribute caracteristice pentru orice personal revoluționar demn de această operă: o coerență socială și generațională a unui grup tânăr și frustrat și un proiect ideologic alternativ, puternic și structurant. Aceste două aspecte au fost deja abordate, al doilea, în studiile despre ideologie evocate anterior, iar primul, în cartea Irinei Livezeanu despre politica educativă naționalistă¹⁶. Dar această dimensiune este insuficientă pentru a da seama de natura și succesul fascismului, dacă este separată din practica unei religii politice.

Două pârgheii mari caracterizează deci inima ireductibilă a ideologiei fasciste. Mai întâi, capacitatea de popularizare a ultranaționalismului, metisându-l cu numeroase alte influențe ideologice¹⁷ pentru a-l face să acopere întregul spectru spiritual al unui tineret eclectic. Apoi, dinamica inversă, anume capacitatea de a cristaliza acest conglomerat menit să atragă alegătorii cei mai diverși într-un

și George Mosse, *International Fascism, 1920-1945*, Journal of Contemporary History, Londra, nr. 1, 1966.

¹⁵ Constantin Papanace, *Stilul legionar de luptă. Concepția tactică a Căpitanului*, București, Lucman, 2004, 456 p.; vezi p. 33: „Prin această trăire [a lui Codreanu], legionarismul a dobândit toate caracteristicile pentru a deveni o religie a poporului român.”

¹⁶ Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Cornell University Press, 1995.

¹⁷ George Mosse, „Vers une théorie générale du fascisme”, cap. 1 din *La Révolution fasciste*, op. cit.